

УДК 346.12:347.413:347.764

Ю.П. Урлова,
старший викладач Донецького національного університету
імені Василя Стуса, м. Вінниця

ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ СТРАХОВОГО ПОСЕРЕДНИЦТВА

Стаття присвячена дослідженню особливостей правового статусу суб'єктів страхового посередництва, таких як страхові агенти, страхові брокери, перестрахові брокери та ін., питанням реалізації їх прав та обов'язків як суб'єктів господарювання. Доведена необхідність конкретизації поняття суб'єктів страхового посередництва – страхового агента, страхового брокера, перестрахового брокера, організації асистанс, зв'язаного страхового посередника, запропоновано визначення страхового посередника, а також уточнені деякі особливості їх статусу як суб'єктів господарювання. Запропоновано розширення складу суб'єктів посередницької діяльності у сфері страхування, а саме доповнення переліку суб'єктів посередницької діяльності у сфері страхування шляхом віднесення до страхових посередників зв'язаних страхових посередників та організації асистанс.

Ключові слова: суб'єкти страхового посередництва, страхове посередництво, страхові брокери, перестрахові брокери, страхові агенти, організація асистанс, зв'язаний страховий посередник, правовий статус, господарська компетенція.

Статья посвящена исследованию особенностей правового статуса субъектов страхового посредничества, таких как страховые агенты, страховые брокеры, перестраховые брокеры и др., вопросам реализации их прав и обязанностей как субъектов хозяйствования. Доказана необходимость конкретизации понятия субъектов страхового посредничества – страхового агента, страхового брокера, перестрахового брокера, организации ассистанс, связанного страхового посредника, предложено определение страхового посредника, а также уточнены некоторые особенности их статуса в качестве субъектов хозяйствования. Предложено расширение состава субъектов посреднической деятельности в сфере страхования, а именно дополнение перечня субъектов посреднической деятельности в сфере страхования путем отнесения к страховым посредникам связанных страховых посредников и организации ассистанс.

Ключевые слова: субъекты страхового посредничества, страховое посредничество, страховые брокеры, перестраховые брокеры, страховые агенты, организация ассистанс, связанный страховой посредник, правовой статус, хозяйственная компетенция.

Paper studied the topical issues of the insurance of intermediaries of subjects, it was concretized the definition of insurance intermediaries subjects – insurance agent, insurance broker, reinsurance broker, organization assistance of an insurance, a related insurance intermediary, the definition of an insurance intermediary, and the features of legal status as management subjects are formulated .

Keywords: *insurance intermediaries subjects, insurance intermediation, insurance and reinsurance brokers, insurance agents, assistance organization, related insurance intermediary, legal status, economic competence.*

Процес становлення та розвитку страхового ринку в Україні об'єктивно зумовлює необхідність вдосконалення надання страхових послуг за допомогою страхових посередників. Тому створення ефективного механізму правового регулювання діяльності суб'єктів страхового посередництва відіграє значну позитивну роль у розвитку страхового ринку в цілому.

В Україні до прийняття у 1996 р. Закону України “Про страхування” правового регулювання діяльності суб'єктів, що здійснювали посередницьку діяльність у страхуванні, фактично не відбувалося. Так, за деякими даними, на 1996 рік налічувалося близько 5000 страхових агентів і жодного страхового брокера з легальної точки зору. Але і з прийняттям спеціального Закону чіткої регламентації щодо здійснення посередницької діяльності суб'єктами у сфері страхування так і не відбулось. Так, з 1996 р. можна прослідкувати динаміку кількісних змін зареєстрованих страхових та перестрахових брокерів, водночас державний регулятор у сфері страхування не веде облік страхових агентів, що проводять діяльність в Україні, крім страхових агентів, що здійснюють діяльність по укладанню полісів з обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземного транспорту, де реєстрація таких агентів імперативно передбачається Законом з 2013 р. [1]. Починаючи з 1996 року, кількість зареєстрованих страхових брокерів постійно зростала, від 10 до 80 – станом на 01.01.2004, а потім з 2004 року кількість страхових брокерів постійно зменшується – до 57, станом на 01.01.2017 [2]. Тому дослідження особливостей правового статусу суб'єктів страхового посередництва має як теоретичне, так і практичне значення, оскільки воно є базовим для забезпечення належного рівня реалізації прав та обов'язків суб'єктів страхових правовідносин, надання можливості окремим суб'єктам організовувати та здійснювати підприємницьку діяльність з надання посередницьких та представницьких послуг страховикам та страхувальникам.

Метою статті є визначення понять суб'єкта посередницької діяльності у сфері страхування та страхового посередника, а також уточнення деяких особливостей їх статусу як суб'єктів господарювання.

Розвинений страховий ринок містить, як правило, декілька учасників, які надають страхові послуги, до яких слід віднести страховиків, що безпосередньо укладають договори страхування; страховиків, що займаються перестрахованням; страхових посередників, а також різні об'єднання страховиків, які утворюються з певною метою [3]. Відповідно, суб'єктами страхових правовідносин, які виникають у процесі здійснення страхової діяльності, є досить широке коло осіб, до яких можна віднести страховика, страхувальника, застраховану особу, вигодонабувача та страхових посередників (страхові брокери, перестрахові брокери, страхові агенти) та ін. Кожен із зазначених суб'єктів виконує свою функцію, має свою специфіку та механізм реалізації економічних інтересів.

Тому виникає об'єктивна необхідність розрізняти суб'єктів господарювання, які мають статус учасників страхових правовідносин та суб'єктів посередницької діяльності у сфері страхування. Для цього необхідно звернутися до аналізу загальних положень ГК України. Так, ст. 55 ГК України визнає суб'єктами господарювання учасників господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми

зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. При цьому, суб'єктами господарювання є: 1) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку; 2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці [4].

У науковій літературі такий підхід законодавця при визначенні поняття “суб'єкта господарювання” викликав різну оцінку юристів-науковців, які вказують на певну проблематику, що існує щодо розмежування наукових категорій “суб'єкт” та “учасник” у сфері господарських правовідносин, до яких належить страхове посередництво. Зокрема, В.С. Щербина, вказує на те, що є всі підстави розглядати термін суб'єкт господарського права і учасник господарських відносин як тотожні [5]. У свою чергу, О.М. Вінник звертає увагу, що суб'єкти господарського права (господарських відносин) – це учасники господарських відносин, що безпосередньо здійснюють господарську діяльність або управляють такою діяльністю, створені у встановленому законом порядку, мають необхідне для здійснення такої діяльності майно і володіють господарською правосуб'єктністю [6].

Уточнюючи зміст поняття суб'єкт посередницької діяльності у сфері страхування як учасника господарських відносин, слід звернути увагу на різні точки зору, висловлені в науковій літературі щодо цього питання. Так, Н.Б. Пацурія вважає, що як “учасників страхових правовідносин” у вузькому розумінні можна визначити фізичних осіб або суб'єктів господарювання, що виступають стороною зобов'язальних страхових правовідносин та/або надають страхову послугу. Відповідно, поняття учасника страхових відносин є ширшим за поняття суб'єкта страхової діяльності [7]. Також заслуговує на підтримку позиція В. Резнікової, яка підкреслює, що суб'єктами страхових правовідносин є страховик, страхувальник, застрахована особа, вигодонабувач, страхові посередники та страхові об'єднання [8]. З урахуванням такого підходу, а також приймаючи до уваги що посередницька діяльність у сфері страхування є частиною страхової діяльності, можна зробити висновок, що поняття учасників страхових правовідносин є ширшим за поняття суб'єктів посередницької діяльності у сфері господарювання. Тому вважаємо за доцільне конкретизувати коло суб'єктів посередницької діяльності у сфері страхування, виходячи із комплексного аналізу норм ГК України, Закону України “Про страхування” та інших нормативно-правових актів, метою яких є регулювання суспільних відносин, що виникають у сфері страхування, в т.ч. щодо визначення кола суб'єктів посередницької діяльності, їх прав та обов'язків як учасників правовідносин [9].

Так, у ст. 15 Закону “Про страхування” в Україні вперше на законодавчому рівні було визначено суб'єктів страхового посередництва, до яких віднесено таких суб'єктів – страхових брокерів, перестрахових брокерів та страхових агентів, які об'єднуються таким загальним терміном, як “страхові посередники”, відносно якого в науковій літературі були висловлені різні точки зору. Так, В.В. Резнікова вказує, що страховий посередник – це передусім страховий брокер чи страховий агент, через якого укладається договір страхування і вирішуються окремі питання щодо врегулювання претензій [10]. Частково погоджуючись з таким підходом, слід зазначити, що посередницька діяльність страхових агентів та страхових брокерів багато в чому має спільні риси, але юридичний статус таких суб'єктів різний. Так, Закон України “Про страхування” закріплює підхід, згідно з яким

страхові брокери – це суб'єкти підприємницької діяльності, тоді як перестрахові брокери та страхові агенти визначаються як суб'єкти страхового посередництва, які здійснюють діяльність у сфері страхування без визначення їх правового статусу як суб'єктів господарської діяльності.

Водночас Положення про порядок провадження діяльності страховими посередниками регулює порядок провадження діяльності страховими посередниками (страховими агентами і страховими брокерами) – суб'єктами підприємницької діяльності на ринку страхових послуг і спрямоване на посилення захисту майнових інтересів підприємств, установ, організацій та громадян під час отримання страхових послуг через страхових посередників. При цьому, брокерська та агентська діяльність визначається як підприємницька діяльність [11].

Досліджуючи зазначене вище положення Закону “Про страхування” щодо поняття страхового брокера, перестрахового брокера та страхового агента, слід звернути увагу на загальні положення законодавства, яке регулює посередницьку діяльність у різних сферах господарювання. Зокрема, цікавими є загальні положення ГК України щодо правового регулювання комерційного посередництва, до якого належить страхове посередництво. Так, ст. 295 ГК України передбачає, що комерційне посередництво (агентська діяльність) є підприємницькою діяльністю, що полягає в наданні комерційним агентом послуг суб'єктам господарювання при здійсненні ними господарської діяльності шляхом посередництва від імені, в інтересах, під контролем і за рахунок суб'єкта, якого він представляє. Відповідно, комерційним агентом може бути суб'єкт господарювання (громадянин або юридична особа), який за повноваженням, що базується на агентському договорі, здійснює комерційне посередництво.

Відповідно до Закону України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” посередницькі послуги на ринках фінансових послуг – це діяльність юридичних осіб чи фізичних осіб – підприємців, що включає консультування, експертно-інформаційні послуги, роботу з підготовки, укладення та виконання (супроводження) договорів про надання фінансових послуг, інші послуги, визначені законами з питань регулювання окремих ринків фінансових послуг [12].

Таким чином, можна констатувати, що в різних нормативно-правових актах національного законодавства України є різні підходи до визначення суб'єктів посередницької діяльності у сфері страхування як суб'єктів підприємницької діяльності. Такий підхід законодавця викликав різні оцінки щодо визначення суб'єктів посередницької діяльності у сфері страхування. На думку деяких вчених, існує конфлікт правових норм профільних законів, які регулюють одну сферу суспільних відносин – посередницькі відносини на ринку страхових послуг [3].

Також цікавим є положення перспективного законодавства щодо визначення поняття “страховий брокер” та “страховий агент” як суб'єктів посередницької діяльності у сфері страхування. Так, проект закону України “Про внесення змін та доповнень до Закону України “Про страхування” у ст. 78 закріплює визначення страхових посередників: 1) страхові агенти; 2) страхові агентства, які внесені до Державного реєстру страхових посередників; 3) страхові брокери, які внесені до Державного реєстру страхових посередників; 4) страхові та/або перестрахові брокери – нерезиденти, які в установленому порядку повідомили про намір здійснювати діяльність на території України [13].

Таким чином, з урахуванням основних положень господарського та страхового законодавства України, перспективного законодавства, різних точок зору, висловлених у науковій літературі, необхідно точніше визначити поняття страхових

брокерів, перестрахових брокерів та страхових агентів як суб'єктів страхового посередництва з урахуванням ознак, які характеризують їх як суб'єктів господарювання.

Для конкретизації поняття суб'єкта страхового посередництва варто зупинитися на загальному понятті суб'єктів господарювання, закріпленому в ст. 55 ГК України. Аналіз визначення дозволяє виділити такі ознаки суб'єкта господарювання: цей суб'єкт є учасником господарських відносин; безпосередньо здійснює господарську діяльність; характеризується майновою відокремленістю; володіє певною господарською компетенцією; легітимно існує як суб'єкт господарювання; самостійно несе відповідальність за результати господарської діяльності.

Зазначені ознаки характерні для всіх суб'єктів господарювання, у тому числі для суб'єктів посередницької діяльності у сфері страхування. При цьому слід зазначити, що вказані ознаки щодо означених суб'єктів мають ряд особливостей, аналіз яких дозволить точніше визначити поняття суб'єктів посередницької діяльності у сфері страхування.

Перша ознака суб'єктів посередницької діяльності у сфері страхування полягає в тому, що суб'єкт посередницької діяльності у сфері страхування є насамперед учасником відносин у сфері господарювання. Це жодним чином не обмежує його права бути учасником деяких інших відносин (цивільних, адміністративних, фінансових тощо), однак метою створення такого суб'єкта є саме здійснення підприємницької діяльності шляхом надання посередницьких послуг іншим учасникам страхових правовідносин.

Друга ознака встановлює, що господарюючий суб'єкт має бути зайнятим здійсненням певного виду господарської діяльності. Так, суб'єкти, правовий статус яких аналізується, здійснюють страхове посередництво, яке згідно з КВЕД визначено як окремий вид діяльності (клас 6622), основні вимоги до такої діяльності визначені ГК України, Законом України “Про страхування” та іншими нормативно-правовими актами, і суб'єкт господарювання зобов'язаний дотримуватись цих вимог у своїй господарській діяльності [14].

Третя ознака суб'єкта господарювання – майнова відокремленість – означає наявність у страхового посередника майна, необхідного для здійснення господарської діяльності і досягнення певних результатів. Особливістю майнової відокремленості суб'єктів посередницької діяльності у сфері страхування є те, що, окрім загальної вимоги мати відокремлене майно, необхідне для здійснення певного виду господарської діяльності, у законодавчому порядку можуть встановлюватись вимоги до мінімального розміру майна, порядку його формування та ін.

Четверта ознака – самостійна майнова відповідальність – є характерною для всіх суб'єктів господарювання і не містить жодної специфіки для суб'єктів посередницької діяльності у сфері страхування.

П'ята ознака – легітимність суб'єкта господарювання, державне підтвердження законності входження суб'єкта в господарський оборот (іншими словами, його легітимація). Таке поняття головним чином використовується у зв'язку з державною реєстрацією, яка проходить у порядку визначенням в Законі України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань” від 15 травня 2003 року [15]. Легітимація охоплює більш широке коло процедур визнання суб'єкта страхового посередництва учасником господарських відносин у сфері страхування. Зокрема, для суб'єктів посередницької діяльності у сфері страхування легітимація включає декілька етапів: державну реєстрацію як юридичної особи, внесення суб'єкта до реєстру фінансових установ

тощо. Слід зазначити, що кожен етап повинен закінчитися для суб'єкта господарювання отриманням відповідного документа, наявність яких буде свідченням визнання державою права такого суб'єкта виступати від свого імені в господарському обороті.

Остання ознака суб'єктів посередницької діяльності у сфері страхування полягає в наявності господарської компетенції (правоздатності) як системи юридичного забезпечення реалізації функцій суб'єктів господарювання. Її основним елементом є права та обов'язки, оскільки саме в них найбільш чітко, ясно і з необхідною повнотою проявляється правове становище суб'єкта господарювання, закріплене правом конкретне значення, роль і місце цього суб'єкта серед інших суб'єктів права [16].

Специфікою суб'єктів посередницької діяльності у сфері страхування є їх наділення виключною господарською компетенцією, це зумовлюється чіткою вказівкою в Законі України “Про страхування” про те, що діяльність має виключний характер. Таким чином, зазначена ознака має істотне значення для суб'єктів посередницької діяльності у сфері страхування.

При аналізі такої складової господарської правосуб'єктності, як господарська дієздатність, слід виходити з того, що її зміст має відповідати господарській правоздатності, оскільки перша спрямована на реалізацію другої. Суб'єкт посередницької діяльності у сфері страхування може вчиняти тільки такі юридичні дії у сфері страхового посередництва, які він здатен мати, враховуючи свою господарську правоздатність.

Господарська правосуб'єктність виконує функцію ключової і об'єднуючої категорії, оскільки становить господарську правоздатність і господарську дієздатність разом взяті, що дозволяє суб'єкту посередницької діяльності у сфері страхування бути одночасно господарсько правоздатним і дієздатним. Основне значення господарської правосуб'єктності суб'єктів посередницької діяльності у сфері страхування полягає в тому, що вона визначає межі правового поля, в якому можуть діяти такі суб'єкти, а також відмежовує суб'єктів посередницької діяльності у сфері страхування від інших учасників страхових правовідносин, які мають загальну правосуб'єктність, та від суб'єктів, які мають спеціальну господарську правосуб'єктність.

Таким чином, з метою вдосконалення національного законодавства України, а також з урахуванням процесів інтеграції та гармонізації пропонуємо єдиний підхід щодо визначення поняття суб'єктів страхового посередництва. Для цього слід внести зміни до ст. 15 Закону України “Про страхування” та викласти доповнення в такій редакції:

Стаття 15-1. Суб'єкти посередницької діяльності у сфері страхування (страхові посередники)

Страхова діяльність в Україні може провадитися за участю страхових посередників, якими є суб'єкти господарювання (господарські організації – юридичні особи або фізичні особи – підприємці), які на професійній основі надають посередницькі послуги з метою встановлення зв'язків між страховиками та страхувальниками та посилення захисту їх майнових інтересів.

Страховими посередниками є страхові брокери, перестрахові брокери та страхові агенти.

Страхові брокери – юридичні особи або фізичні особи - підприємці, які здійснюють за винагороду посередницьку діяльність у страхуванні від свого імені на підставі договору з особою, яка має потребу у страхуванні як страхувальник;

Перестрахові брокери – юридичні особи (або постійне представництво юридичної особи-нерезидента), які здійснюють за винагороду посередницьку

діяльність у перестрахованні від свого імені на підставі договору зі страховиком, який має потребу у перестрахованні як перестраховальник;

Страхові агенти – фізичні особи-підприємці або юридичні особи, які здійснюють за винагороду посередницьку діяльність у страхуванні, діють від імені, в інтересах та за дорученням страховика і виконують частину його страхової діяльності на підставі договору зі страховиком.

При виконанні договорів страхування послуги страхового агента можуть надаватися організацією асистанс – суб'єктом господарювання, що надає послуги асистанс у рамках договору страхування, технічні, медичні й інші послуги страхувальникам (застрахованим особам, вигодонабувачам) і страховикам, а також надає їм фінансове сприяння. Асистанс здійснює свою діяльність відповідно до договору, укладеного зі страховиком.

Зв'язаним страховим посередником є страховий агент, який займається страховим посередництвом в інтересах та від імені страхових організацій, які не конкурують між собою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземного транспорту: Закон України від 01.07.2004 № 1961- IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 1. Ст. 1.
2. Державний реєстр страхових та перестрахових брокерів URL: <https://nfp.gov.ua/content/inshi-reestri-ta-pereliki.html> (дата звернення: 02.11.2017).
3. Пацурія Н.Б. Суб'єкти страхових правовідносин у сфері господарювання: зміна наукових підходів до визначення правового становища. Університетські наукові записки. 2014. № 2 (50). С. 225–235.
4. Господарський Кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.
5. Щербина В.С. Господарське право: підручник. 5-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 600 с.
6. Вінник О.М. Господарське право: навчальний посібник; МОНУ. 2-ге вид., змінене та доп. Київ: Правова єдність, 2009. 768 с.
7. Пацурія Н.Б. Страхові правовідносини у сфері господарювання: проблеми теорії і практики: монографія. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2013. 501 с.
8. Резнікова В.В. Правове регулювання посередництва у сфері господарювання (теоретичні аспекти): монографія. Хмельницький: Вид-во Хмельницьк. ун-ту управління та права, 2010. 706 с.
9. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 18. Ст. 78.
10. Резнікова В. Посередництво на страховому ринку України. Право України. 2010. № 4. С. 275–282.
11. Про порядок провадження діяльності страховими посередниками: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.1996 № 1523. Урядовий кур'єр. 1997. № 1.
12. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 № 2664-III. Офіційний вісник України. 2001. № 32. Ст. 1457.
13. Проект Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про страхування (нова редакція)” від 19.12.2011. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53904 (дата звернення: 02.11.2017).
14. Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010, затв. Наказом Державного Комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики № 530 від 29.11.10 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua / rada/show/vb457609-10> (дата звернення: 03.11.2017).
15. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 31–32. Ст. 263.
16. Головачова А.С. Господарсько-правове регулювання посередницької діяльності в страхуванні і перестрахованні в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2016. 20 с.